

Romano džaniben

časopis romistických studií | 17. ročník | 2/2011

— **Adaj áver nána, čak i búti, i búti...**
(Tady nic jiného nebylo, jen práce a práce...)
— Rozhovor s Annou Batánovicsovou
a Annou Kovácsovou

V první polovině roku 2008 jsem vycestovala na jednosemestrální studijní pobyt na Univerzitu v Pětikosteli (maďarsky Pécs). Tam jsem se rozhodla ověřit, zda ještě v nedalekém Veršendu (maďarsky Versend), žijí nějací mluvčí romštiny. O Veršendu totiž starší maďarská odborná literatura často referovala jako o tzv. romském jazykovém ostrově. K mému překvapení jsem zde mluvčí romštiny skutečně našla, ovšem už jen v nejstarší generaci. Po mé první návštěvě následovaly další v průběhu následujících pěti měsíců a na podzim téhož roku jsem se konečně do Veršendu nastěhovala s cílem napsat o veršendské romštině svou diplomovou práci¹. U rodiny Batánovicovců jsem tam potom strávila celkem osm měsíců.

Z velké rodiny Batánovicovců uměly romsky jen její nejstarší členky, paní Anna Batánovicsová, a její nejstarší dcera, Anna Garai. Manžel Anny Batánovicsové zemřel krátce předtím, než jsem se do obce nastěhovala. V době mého pobytu žila paní Batánovicsová v jedné domácnosti s vnukem, kterého vychovávala. Strávila jsem s ní téměř každý den svého terénního výzkumu, dlouze mi vyprávěla o svém životě a o dalších zajímavostech. Anna Kovácsová, další z informátorek, která se zde zveřejněného rozhovoru účastnila, je pak kamarádka a bývalá

| Anna Kovácsová přednáší na Ghandi gymnaziu v Pécsi o veršendských Romech (archiv informátorky) |

¹ Bodnárová, Zuzana. *Gramatický náčrt romského dialektu maďarské obce Versend*. Seminář romistiky UJCA FFUK, Praha, 2009.

| Anna Kováčsová za mlada
(archiv informátorky) |

spolužačka Anny Batánovicsové. Po smrti manžela žije ve své domácnosti sama. Kromě toho, že jsou obě stejné staré (obě narozeny v roce 1942), je spojuje také to, že jako první ve vesnici dokončily základní školu a pokračovaly dále ve studiu. Anna Kováčsová vystudovala zdravotnickou školu, zatímco Anna Batánovicsová se po roce stráveném na gymnáziu v Pětikostelí bohužel rozhodla studii zanechat, jak sama říká, kvůli pocitu méněcennosti a strachu z neúspěchu. S Annou Kováčsovou jsem se vídala příležitostně a nabírala jsem hlavně její vzpomínky na starší dobu a romské i neromské písně.

Následující vyprávění je sestavené z několika rozhovorů s Annou Batánovicsovou a Annou Kováčsovou na téma „práce“ porízených v průběhu mého terénního výzkumu. Tyto rozhovory, vedené v romštině, jsem sama přepsala, přeložila do češtiny, uspořádala a zredigovala. Obě vyprávěčky o životě veršendských Romů v minulosti, jako také o vlastním životě mluvily velice rády, takže jsem v podstatě neměla příležitost ptát se. A právě proto jsem při finální redakci vynechala své občasné otázky a ponechala raději větší prostor jim samotným.

Zuzana Bodnárová

Batánovics Mártonné Anna, nar. 1942 (BA)

Kovács Anna, nar. 1942 (KA)

Rozhovory nahrála Zuzana Bodnárová, ve Veršendu (Maďarsko), v průběhu roku 2008–2009

| Romská kapela ve Veršendu – basa: otec A. Batánovicové,
housle napravo od něj: otec A. Kovácsové (archiv informátorky) |

| Anna Batánovicová při práci (archiv informátorky) |

Láche dživnah'o phúre, feder sar amen o térne

BA: Čilla nána jevende búti, de na džanahi te kúdulínen ni akor. Uz amende na. Čorípe sína jevende. De má kan zalog feder dí sína, akor má sako džalahi te dógozínen. O romňa řinnahi phábi taj sapuňi andi bóta, džanahi te parún le. P'akor sine zalog lóvo. Ón denah'o phábi, o gaddža pa denahi váše o háben: o gója, balevas, krumpéri, púrum, graho, asoféliko. Na kúdulinnahi, hanem paruvnahi le, t'ón denahi váše. Denahi jék sagošno sapuňi. Jék aso sapuňi: ekethán kednahi o čiknípe, p'akor téle denahi uzo sapuňoši. Odá távlah'ándral o sapuňi, p'akor dobinnah'adá háziko sapuňi, soha thovnahi azelét. Adaj Bójate sine jék sapuňoši, ko távlahi andar o čiknípe o sapuňi. Nán'akor mošóporo taj asoféliko. P'akor vaš odá iš dobinnahi te han.

Taj kanak avlah'i karáčoňa, o phuredera džuvja džanahi te ánen lucfeňó. Adá slobodno síne te ánen. Džanah'ando gáva, ledžnah'o kašt. Vaš odá lucfeňó dobinnahi gója, balevas, šunka. Paruvnahi le.

O phuredera džanahi vájogi te kéren ezelét. Kan me má džandom mri gódi, adaj Veršendate náne vájogvetóvi. De maškar amende má niko nána vájogo te kéren. Mrí daj taj mró dad, taj mri baba, adalengro korostájo, adana kernahi. Mer but khéra andar o vájogi hi építíme. Akán phénas síne šel kotora vájogi, akor phennahi káj kiři lóvo den váše. Síne ko ezeri keravlahi, síne ko duj ezeri, trin ezeri, avka džanahi pa kernahi. Phuv annah'odoj, ón denahi i pojva, páni odoj sína má ando hordóvi. Odá čak o róma kernahi. Akán džanah'andi čak, p'akor taličkaha ár phiravnahi upro jék than. Me dikjom odá sar kéren! Sín, ko na biknenahi le ávreske, hanem upro pumaro šajátno ríso kernahi. Síne oďa bari mezóva, odoj pa jék aso parto. Óthar šaj termelinnahi phuv. Ko kamlahi te építínen óla vaď valaso, kernahi o tégli. Amen pa džahamh' odoj, pa dikhamhi sar kéren o tégli. Ár šúťonahi, avka forgatinnahi len. Jék masek kamplahi te šúťon. Akán upral šúki i tégla, upre le irňannahi. Akor upr'odá oldalo, akor papal upro áver. Čak ando línaj šaj kernahi, kanak adá baro tatípe síne. Kanak márlahi len o bríšind, na kernahi ništa, papal šúťonahi. Kanak má šaj len vazdnahi, akor má ledžnahi len tal valaso, hoď te na résel len o bríšind. Odoj šúťonahi dureder.

Páľal má sine majnem sakone soba-koňha, na čak jék tikni sobóri. Árval kernahi nári-koňha, káj távnahi. Te na avka tán árval tal o nébo, p'akor márel tut o bríšind, t'o háben. Páľal má kezdisalíjan ando gav téle te tinen o khéra. O gádže ár upro újtelepo építinnahi, taj ánd'ando gav biknenah'o khéra. Adana sa nimcke khéra sine taj dasike.

Staří žili dobře, lépe než my mladí

BA: Dříve v zimě nebyla práce, ale ani tehdy se nechodilo žebrat. U nás ne. V zimě byla bída. Ale jen co bylo trochu lepší počasí, už šli všichni pracovat. Romky koupily v obchodě jablka a mýdlo a šly je směnit. Tak se dostaly k troše peněz. Jabka s gádžovkami měnily za jídlo: jitrnice, slaninu, brambory, cibule, fazole a podobně. Nežebraly, ale směnily to, něco za to jídlo také daly. Například jedno voňavé mýdlo. Takové mýdlo, že: nashromáždily omastek a odevzdaly mýdlaři. On pak z toho uvařil mýdlo, a tak získaly taková domácí mýdla, se kterými se kdysi pralo. Tady v Bóji (maďarsky Bóly) byl jeden mýdlař, který vařil mýdla z omastku. Dříve nebyl prací prášek a podobně. A pak i za to mýdlo dostaly nějaké jídlo.

A když se blížily Vánoce, starší Romky šly na stromky. Nebylo to zakázané. Pak je nosily do vesnice. Dostaly za ně jitrnice, slaninu a šunku. Směnily je.

Dříve tady chodili Romové dělat nepálené cihly. Ale co jsem na světě, tak se tady ve Veršendu už nepálené cihly nevyrábějí. Mezi našimi vrstevníky už není nikdo, kdo by je chodil dělat. Moje rodiče, moje babička, a jejich generace, ti ještě takovou práci dělali. Proto je tu také hodně domů z těch nepálených cihel postavených. Například: udělali sto kusů nepálených cihel, a [gádžové] řekli, že kolik peněz jim zaplatí. Byl i takový, který si nechal udělat i tisíc kusů, jiný dva tisíce, tři tisíce, a tak Romové šli a ty cihly udělali. Navozili si tam hlínu, gádžové jim dali plevy, voda už tam byla přichystaná v sudech. Takovou práci dělali jen Romové. Stoupli si pak do toho bláta a šlapali ho, pak ho vyváželi kolečkem na jedno místo na stranu. Viděla jsem na vlastní oči, jak to dělají! Byli i tací, kteří je neprodávali dál, ale vyráběli je sami pro sebe. Bylo tady jedno velké pole, u něj byl takový břeh. Odtamtud mohli tu hlínu vozit. Kdo si chtěl postavit chlév nebo něco podobného, tak si u nich ty cihly objednal. My jsme tam pak chodili a dívali se, jak je dělají. Sušili je a otáčeli. Sušilo se to jeden měsíc. Když byla ta cihla nahoře suchá, otočili ji. Nejdřív na jednu stranu, pak na druhou. Mohli je dělat jen v létě, když byla velká vedra. Když jim zmokly, nedalo se dělat nic jiného, než je znovu aspoň trochu usušit. Když už je pak mohli zvednout, schovali je pod něčím, aby na ně nepršelo. A tam je dosušili.

Později už měli [i Romové větší domky], jeden pokoj a kuchyň, nejenom jeden malý pokojíček. Venku si postavili letní kuchyni, aby se mohlo vařit venku. Aby nevařili venku pod širým nebem, kde „zbije“ bouřka tebe i jídlo. Pak už si začali kupovat domy dole ve vesnici. Gádžové si totiž začali stavět své domy v nové části, a domy ve vesnici odprodávali. Tady patřily všechny domy Němcům nebo Chorvatům.

KA: Avka, o phúre džanahi upre pusti te dógozínen, dúr. O veršendike mindig nađon hajonahi uz'asi phuvjuni búti, te hánen avka i phuv. O tégli te kéren azelét, mer azelét áver na kamplahi te kéren. Adaj ando gav but khéra si, so andar odona vájogi síňa, so o veršendike kernahi. Ando gáva phirnahi le čhávenca cilo línaj. Uzo jékheste sine jék kurko, még odona na džánav kiťa ezeri tégli kernahi. Akor papal uzo ávreste džanahi. Avka avnah'uz lende, upre te len, hod' kiťenge kéren o tégli. P'andar odá avka dživnahi.

Mri baba kilencázed'be bijandíja. Phirda o šóv eleme. De ój džanlahi mindeneko: virá-gi kerlahi, kátlahi, horgolinlahi. Ój sivlahi még but dasike gaddženge iš. Mri baba ase šukarra virá-gi kerlahi taj ase dískošári! Kerlah'andar o dróto taj andar o papiroša virá-gi. Pa džalahi, biknelahi le gádženge. Kerlahi o kosoruvi upro halatoknapo, so lédžen ando grobi, kan tháren o d'erti vaš o múle. T'ase lappi kerlahi tal o pačkeri. Síňa la asi kátli taj rokka. Upre phannah'o vuš, p'avka kátnahi. Kan má pherdi síňa, akor papal kernah'aso baro gombajító upre. P'avka kernah'odá thav, andar soste kernah'o lappi. Mri baba upri phuv čhivlahi valasi rékli vad' kabáta, upre bešlahi. Mer upri phuv la kernahi. Taj sikavlahi mange, hod' sar kampe le te kéren. Ój már ár sámolinlahi, hod' save bulhe kampe tal o pačker. Taj te dorika kerlahi, soha o gáda ár phannahi káj šutáren. Bójate sin, ko o šéli kernahi ole grastenge iš. Uz odona džanahi téle o romane romňa, pa tinnahi odá maradáko, aso vuš. Taj t'adaj but gaddžendar tinnahi. Andar odá kernahi o dorika. Upre hasnálnnahi még odá kotor thav iš, so áčlahi. Még odá iš avka ekethán phannahi, p' akor biknenahi. O gádže tinnahi le, o góne ánde te phanden.

BA: Mri baba, mro papu taj mro baťa kanássa síne Újpetrate. Baro gav, baro nimcko gav si adá Ujpetre, trin štár kilométerešno dugo hi. Nađon but bále síne odoj. Síne odoj jék aso nađon baro bulho legeló taj ase vájúvi. Odoná ár thovnahi, šúže síne. P'akor odoj dílbe denahi ole bálen páni. Síne odoj trin štár ase nađon purane bare kašta, baro árňeko len sín. Odoj tél paštonah'o o bále, odoj sóvnahi. T'o phuro rom odoj bešlahi, vaš odá dobinda lóvo.

Mrí daj mindig odoj džalahi, me pa džáhi laha. Pál emléksinav upr'adá nađon. Raťaha kan upr'uštenahi, akor ár džanahi. Síne len jék trombita, soha cíden, sar guruvňakri šinga. Tél sine čhindo o vígo, and'oda phudlahi. Asi žuti, andar o rezo síne. Mro baťa mindig and'oda án phudlahi, sar džalahi vígig. Ár muknah'odole but bálen. Mang'odá teccinlahi, káj nađon but bále hi. Síne len vad' trin štár šel bále! Odoná sa ár avnahi, pa šukáre tél džanah'upro faluvígo. Mer ár felé sín o legeló. Síne len te džukela. Odoná bále, save féltre džanahi, o džúkel má džalahi pa án len terelinlah'ando šoro. Avka ár džanah'upro legeló. O phuro rom odoj sín,

KA: Přesně tak, staří chodili pracovat na pole, daleko odsud. Veršendští měli vždycky sklony k takové práci s hlínou, [byli zvyklí] kopat v zemi. Předtím dělali cihly, protože dříve nebyla žádná jiná práce. Tady ve vesnici je hodně domů postavených z těch cihel, co dělali veršendští. Celé léto obcházeli i s dětmi vesnice [po okolí]. U jednoho [gádže] byli jeden týden, dokud, nevím, kolik tisíc cihel, dokud mu je neudělali. A pak šli k dalšímu. A gádžové také chodili k nim, aby zjistili, za kolik ty cihly dělají. Z toho pak [ti Romové] žili.

Moje babička se narodila v roce 1901. Dokončila šestou třídu základní školy. Ale ona uměla naprosto všechno: dělat umělé květiny, příst, háčkovat. Šila dokonce také hodně Chorvatkám. Takové hezké květiny a ozdobné koše dělala! Z drátu a z papíru nadělala kytky a šla to prodávat gádžům. Dělala také věnce na Dušičky, co se pak nosily na hřbitov, když se zapalují svíčky mrtvým. A dělaly také „lappi“, podrážky pod „pačkeri“.² Měla vřetenou a kolovrat na sprádání. Přivázali na ně konopí, a ona ho předla. Když už to bylo plné, udělala takové velké klubko. Takto sprádali tu nit, ze které se pak dělaly „lappi“. Babička položila na zem nějakou blůzu nebo kabát a sedla si na to. Protože to dělala na zemi. A ukazovala mi, jak se to má dělat. Ona už si sama vypočítala, jak širokou potřebuje mít podrážku pod „pačkerem“. Dělala také šňůry, na které se věšelo sušit prádlo. V Bóji byl někdo, kdo dělal provazy, i pro koně. Romky k němu chodily a kupovaly od něho zbytky konopí. Kupovaly to tady i od několika gádžů. Z toho pak udělaly šňůry. Použily dokonce i ten kousek šňůry, co jim třeba zbyl. Vpletly tam i ten a pak ty šňůry prodávaly. Gádžové je kupovali na svazování pytlů.

BA: Moje babička, dědeček a strýc byli pasáci prasat v Újpretre. Velká vesnice, velká německá vesnice je ta Újpetre, tři-čtyři kilometry dlouhá. Chovalo se tam hodně prasat. Byla tam jedna taková velká široká pastvina a takové žlaby. [Tam] ta prasata myli, aby byla čistá. A tam jim i lili v poledne vodu. Byli tam ještě tři čtyři takové hodně staré stromy, pod nimi byl velký stín. Prasata si tam polehla a spala. Sedával tam i ten náš dědeček, [hlídal je a] za to dostával peníze.

Moje matka tam [za nimi] vždycky chodila, a já chodila s ní. Moc dobře si to pamatuji. Ráno, když vstali, vyšli ven. Měli trubku, na kterou troubili, takový jako kraví roh. Měl uříznutý konec, do kterého se foukalo. Byla taková žlutá, měděná. Můj strýc vždycky, když šel po vesnici, tak na ni troubil. A [gádžové] tu spoustu prasat vypustili ven. Moc se mi líbilo to ohromné stádo prasat. Bylo to tak tři sta, čtyři sta prasat. Všechna ta prasata vyběhla a šla hezky až na kraj vesnice, protože tím směrem byla pastvina. Měli také psy. Ten pes už sám od sebe běhal a naháněl ta prasata, která šla stranou, zpátky do řady. Takhle šli až na pastvinu. Byl tam

2 Tradiční pletená obuv Švábů.

angal o dílo trádlahi len mere alaknahi te han gazo. Upro dílo páni lenge čhorlahi, p'akor tél piheninnahi. Odoná bále addig paštonahi, még khér na kamplahi te tráden len keráti. P'akor sako džalahi, káj kampja te džan. Án nášnah'andi kaputa, pro síne.

Čak lináje kernahi aďa búti. Upro jévend khér avnahi. T'odoj síne len jék kher taj t'adaj. Odá o köššégo len delahi, adá pa lengro šajátno síne. Lináje odoj síne, jevende khére. Akor atí ekethán rodnahi, atí fizetéši dobinnahi, soha cilo jévend ár cidnahi. Mindeneko dobinnahi, mindeneko denah'o Nimci, mer uzo Nimci sína bóven mindeneko. Adalenge te han na kamplahi te tínen, még ni máro, ništ. Čak lon taj paprika. Vad' šaj káj paprika ni na kamplahi, čak o lon. Čak o lon t' o cukro. Mer o gádže denah'o buter. Avka síne len megélhetéši, láche dživnah'o phúre. Feder sar amen o térne.

Aso nána, hod' džanahi pa čórnahi

BA: Amen mindig andar i búti džívahamhi. Sín adana avera Róma, adana lókupecca, ko gra-stenca foglalkozinnahi, ko andi buču džanahi te árušítinen o játíki. Ase árušša andar o veršendike náne niko. Hod' akán šaj tuke phenáhi, káj valamikor iš valako sín aso bazároši. Adaj šoha nána. Adaj mindig čak andar odá dživnahi, so dógozinnahi. Napsámba phirnahi, uzo gazdašágo phirnahi. Mro rom trianda berš síne uzo bójakro gazdašágo upro jék than. Te mri daj ando gazdašágo phirlahi but berš, odoj dógozinlahi. Amen iš azér anňira aďa búti kámas te kéren, o drákhí, o réza, mer már amare süleji iš odá kerde. Mri daj örök életébe Villáñate dógozinlahi pr'odá berdo, odoj sín o but drákhí. Odoj phiravnahi len. Autóha avnahi vaš len-de, kapálinnahi, mindeneko kernahi. Sólómunkášša síne. Adaj áver nána, čak i búti, i búti. O moháči ke Róma már na. Odoná má bazáriha foglalkozinnahi, šátri pumenge kernahi, pa télal biknenahi játíki taj gáda. Adaj na. Amen o Róma uzo gádže phirahamhi te dógozinen napsámba. Uzo veršendike. Akharnah'amen, akor džahamhi te dógozinen. Dobinahamhi reggeli, ebédo taj vačora. Ko feder pe bírinlahi, kas síne buter, odá delahi. Még i gazdassoňkiňa, kaske kerahamhi búti, oďa még pakolinlahi tuke, káj t'ole čhávenge ledže khére.

KA: De síne jék duj džéne, ko ase kupecca. Síne len gra taj verda. Upro fóri džanahi, odoná má ase barvalедера síňa. Taj sína, ko pórenca kereškedinnahi. Avka paruvkernahi o póra vaš o rondí. Vad' tinnahi o táňérja taj edéňňa, taj még o cipi iš. Bakreskri vad' šošojeskri cipa. Mer čhinnahi o gádže te šošojen. Kan tél le núzinnahi, čhivlahi i cipa te šúton. P'akor kanak o Róma džanahi, akor biknenahi la lenge, paruvnahi la. Bójate síne, ko upre dógozinnahi aďa cipa. Adalenge biknenahi la. Taj kan alaklahi ando vész ase álaten, save odoj murdalíle, tél kednahi lengri cipa, mer kuč síňa.

s nimi také dědeček. Dopoledne hnal prasata tam, kde si sama našla plevel na jedení. V poledne jim nalil vodu a pak si odpočinuli. Prasata tam pak ležela, dokud je nezahnali večer domů. A pak šlo zase každé to prase tam, kam patřilo. Vběhlo domů přes bránu, byla otevřená.

Tuhle práci dělali jen v létě. Na zimu přišli domů. Měli jeden dům tam a druhý tady. Tamten dostali od obce, tenhle pak byl jejich vlastní. V létě byli tam, v zimě doma. Tehdy si vydělali tolik, dostali zapláceno tolik, že z toho vyžili celou zimu. Dostali všechno možné, Němci jim dali všechno, protože u Němců byl všeho dostatek. Nemuseli si kupovat jídlo, ba ani chleba, nic. Jen sůl a papriku. Nebo možná ani papriku nemuseli kupovat, jen sůl. Jen sůl a cukr. Protože gádžové jim ostatní dali. Měli tak svoje živobytí, staří si žili dobře. Lépe, než my mladí.

To neexistovalo, že by chodili krást

BA: My jsme se vždycky živili prací. Je taková jiná skupina Romů, ti koňští handlíři, kteří handlují s koňmi, a chodí na poutě prodávat hračky. Takový handlíř nebyl mezi veršendskými ani jeden. Já bych ti to řekla, kdyby tady žil nějaký handlíř, co chodil na trhy. Ale tady nikdy nic takového nebylo. Tady se vždycky [Romové] živili tím, jak pracovali. Byli nádeníci, chodili dělat do družstva. Můj muž pracoval třicet let na jednom místě v zemědělském družstvu v Bóji. Také moje matka chodila dlouhá léta pracovat do družstva. Možná proto my také tuhle práci děláme rádi – hroznové víno, vinice –, protože i naši rodiče dělali to samé. Moje matka celý život pracovala ve Viláni (maďarsky Villány), na kopci, tam bylo hodně hroznového vína. Vozili je tam. Přijeli pro ně autem, oni tam pak kopalí, dělali všechno možné. Pracovali na vinohradech. Tady nic jiného nebylo, jen práce a práce. Romové z Moháče už ne. Ti už se právě živili prodejem na trhu. Postavili si tam stan a pod tím prodávali hračky a šaty. Tady ne. My, Romové, jsme chodili ke gádžům pracovat jako nádeníci, k veršendským gádžům. Zavolali nás, a my jsme šli pracovat. Dostali jsme snídani, oběd a večeři. Komu [z gadžů] se vedlo lépe, který měl více (peněz), ten nám dal. Dokonce hospodyně, pro kterou jsme pracovali, zabalila ti jídlo, abys vzala domů i svým dětem.

KA: Ale bylo tady i pár takových handlířů, jeden nebo dva. Měli koně a vůz. Jezdili do měst, ti byli už takoví bohatší. A byli i tací, co obchodovali s peřím. Směnili peří za šaty. Nebo koupili talíře a nádobí, nebo i kůže. Ovčí nebo králíčí kůže. Totiž gádžové zabíjeli i králíky. Když je stáhli z kůže, nechali kůži sušit. A když Romové šli kolem, tak jim ji prodali, nebo ji vyměnili. V Bóji byli ti koželuhové. Těm ji pak prodali. A když našli v lese nějakou zdechlinu, stáhli ji z kůže taky, protože taková kůže byla drahá.

De aso nána, hod' džanahi pa čórnahi. Mus te ťinahamhi o kóróvi, o boboskri sára, so o guruvňa téle hanahi. Taj o víňagi, so ando réza tél meccinnahi. Pa o gádže biknenahi o kašta, mer o véša ole gádzengre síňa. Ko kas síne lóvo, ťinnahi lendar o kašta. Fóleg o zenéssa, odolen sína mindig lóvo. Ťinahamhi le gaddžendar, hod' te šaj fitínas. Taj džahamhi ári and'odona bare véša. De odona véša nána ase džungelja sar akán hi! Odoná šúže sína, mer sako vész valakaskro síňa. Baro fóráši síňa odoj, taj o Róma óthar ledžnah'o frišno páni, andar odá šužo fóráši. Óra phírahamhi kan čhavóre samahi te khélen. Amen pa ando véša džahamhi, pa na vakerlahi vaš odá niko, so ase šuke ági ekethán kedahamhi. P'anahamhi le káj ando budro, káj andi dréz. Ko upre pro šéro, ko upro válo kašteha. Nána gázo, hod' te távas. Taj te tán kampe! N'akán te grahoskri zumi vad' maseskri zumi tán, vad' so zalog dureder kampe, hod' te tádol, akor džahamhi mindig zalog úze te ánen ase kašta. Még o térne romňa iš, kan čhavóre len síňa. Nána még akor bölčöde.

Pa sín adaj jék mánuš gépési, mrá dakro somédo sína. Odole síne traktori ando gav taj mašina, so o d'iv ári kerlahi. Kanak aratáši síňa, džalahi o veršendike Romňa khérendar khérende, taj uzar o áver gav iš džalahi. P'akor dobinnahi d'iv vaš odá, so čépelinnahi. Dobinnahi d'iv, árpa, zabo, ledžnahi le ando mlíno bare budrenca. O Daskiňi pa ánde fitinnahi o péti, péknahi máre.

Naďon šukár bárja kernahi pumenge o Romňa. Ón annahi még le gaddženge iš árváčki Bójatar uzar o kertéseti, p'akor biknenahi lenge. Džanahi t'ando somsécke gáva, káj nána ni buso, náš te džanah'avka ando fóri te ťiningéren. Áthar ledžnahi bare budrenca virági te biknen. Paruvnahi váše, te te han, te lóvo dobinnahi. De ánde len muknahi vígig, mer na čórnahi. T'adaj taj még t'ando somsécke gáva iš sína aso kher, káj kas naďon sivelinnahi. Akor odá čaládo odoj phirnahi, odoj kernahi búti. Mindeneko so síne búti, lenge denahi, mer ande lende bízinnahi. Akor kan bijandónahi lenge o čhavóra, akor ón ledžnahi te kerestelínen len. Dása vad' o Nimci. Mri keresni Daskiňa síne.

BA: T'andar i zene dživnahi adaj. Mro rom na džanlahi te cíden. De leskro dad še naďon cidlahi, örökké andi tégladára dógozinlahi. Mro sástro čak avka džalahi te cíden, kan akharnahi le. Kántoráši sine. De o čháve má ni jék na siklíja.

KA: Adaj lavutárja béšen Veršendate. Andar o cile kórňékümne gáva sa adaj avnahi, te bíjav te cíden vad' valaso kamplahi te cíden. Adaj pánč-šov zenekari sine. Te dasiki banda te kamplahi lenge, adaj avnahi Veršendate. Sako džanlahi, hod' adaj Veršendate hi ase lavutárja.

Ale něco takového, že by chodili krást, to tady nebylo. Museli jsme si kupovat i stonky kukuřice, co okousaly krávy. A také jsme si kupovali pruty, co se ve vinicích vystříhaly. A gádžové taky prodávali dříví, protože jim patřily i lesy. Kdo měl peníze, koupil od nich dříví. To hlavně hudebníci, ti měli peníze vždycky. Kupovali jsme dříví od gádžů, abychom mohli topit. A chodili jsme i do těch lesů. Ale ty lesy nevypadaly jako ta džungle, co tam je teď! Ty byly čisté, protože každý les někomu patřil. Byl tam jeden velký pramen, a Romové si odtamtud nosili vodu, z toho čistého pramene. Jako děti jsme si chodily tím směrem i hrát. Vešli jsme do lesa, a nikomu to nevadilo, že jsme si posbírali ty suché větve. A odnesli jsme si je buď v plachetce, nebo jako chrástí. Někdo to nosil na hlavě, někdo na ramenou. Tenkrát nebyl plyn, abychom na něm vařili. A vařit se musí! Například, když se vaří fazolová nebo masová polévka, nebo něco, co se potřebuje vařit trochu déle, tak jsme [během vaření] šli vždycky nanosít ještě nějaké to chroští. Na dříví chodily dokonce i mladé Romky, co už měly i děti. Tehdy nebyly jesle.

A byl tady jeden strojník, byl to soused mé matky. Ten měl jako jediný ve vesnici traktor a také mlátičku, na které se mlátila pšenice. Když byly žně, chodily veršendské Romky vypomáhat od domu k domu, i do sousední vesnice. A dostaly za svoji práci pšenici, za mlácení. Dostávaly pšenici, ječmen a oves, nosily to do mlýna, v takových velkých plachtách. A Chorvatky pak zatopily v peci a upekly [jim] z té mouky chleby.

Romky se také staraly o své zahrady, které byly moc krásné. Ze zahradnictví v Bóji nosily i gádžovkám macešky, prodávaly jim je. Chodily i do sousední vesnice, tam nejezdily autobusy, a proto tam lidi nemohli chodit nakupovat do města. A Romky tam z města nosily prodávat květiny, ve velkých plachtách. Směňovaly je, dostaly za ně buď jídlo, nebo peníze. Ale všude je pustili až do domu, protože nekradly. Tady a také v sousední vesnici byly některé domy, kde měli takové své „oblíbence“. A ta romská rodina tam k nim chodila, tam u nich pracovala. Všechno, co tam bylo za práci, všechno to dávali dělat jim, protože jim důvěřovali. A když se těm Romům narodilo dítě, tak ti gádžové jim šli za kmotry. Chorvati nebo Němci. Moje kmotra byla Chorvatka.

BA: A také se tady lidi živili hudbou. Můj manžel neuměl hrát, ale ani jeho otec moc nehrál, jeho otec pořád pracoval v cihelně. Můj tchán chodil hrát jen tehdy, když ho zavolali. Byl kantorem, hrál v kostele. Ale z jeho dětí se ani jeden hrát nenaučil.

KA: Tady ve Veršendu bydlí hudebníci. Z celého okolí všichni chodili sem, když bylo potřeba objednat muziku na svatbu nebo při nějaké jiné příležitosti. Tady bylo pět šest kapel. I když chtěli chorvatskou kapelu, přišli sem do Veršendu. Všichni věděli, že tady ve Veršendu bydlí opravdu dobří hudebníci.

Mró dad hivatášošno zenési sína. Sín kan cilo línaj upro Balatoni cidlahi. Upro jék berš adaj sína, áver berš odoj. Taj sína kanak t'ando jévend, t'ando línaj ando fóri – Sásvára, Péči –, and'odona bare éttermi cidlahi: *Vasutasklub, Aranykacsa, Elefánt*.

Taj kanak merlahi valako, ko zenési sína, kišérinnahi le téle dži ando grobi. Még mró dad odá dživda. Mer azelét még uzo kher sína o múle. Még čak na ledžnahi len te temetínen, virastó sína. Ko kamlahi, džalahi. Kan má mró dad múja, bizoň nána.

BA: Te mró dad baro zenési síne, bégéši. Péčiste phirlahi but, te odoj bešlahi ando albérleto. Kan má mrí daj múja, odoj džalahi keráti te cíden. Korkóre odoj bešlahi, čak hetvo avlahi khére. Akor uz amende o hetvo aso síne, sar jék baro innepo t'újáhi. Mindig sin uz amende papriki, paradičómi, banán, naranči, phábi. Taj sako hetvo bara utazómna táškaha pherdo mas anlahi. Uz amende mindig hetvo dí perkelto síne řiralošne húmeraha. De balano mas, na kaňhálo! O but mindeneko vásárolinlah'amenge. Kan avlah'o cigánbáldo, akor džahamh'ánde uzo phúro. Phenahamhi, hoď kampe lóvo mer ál o báldo. O gáda mindig mró dad řinlah'amenge. Óv len pořinlah'ári so sivnahi, mer aňago řinahamhi.

Me na siklįjom te cíden. Odá phendá mró dad, te chá újomahi, čak akor man sikadáhi. Avka na, džuvja óv na sikál te cíden! Veršendate o džuvja na cíden, niko. Síne jék berš kanak ole čhajóren iš sikavnahi upri tamburazene, de čak zalog džánen taj na fojtatindá le niko.

Mró dad odá naďon but amen delahi. Amen akor má láčhe džívahamhi, kanak mró dad avka serzédetno zenési úja. Akor má naďon but amen šegítinlahi. Čak kanak me még čhaj somahi, akor t'amen but nekülözinahamhi. Hijába somahi korkóre. Akor iš čoro džalahi bobo te bengézínen, ando jiv. Jék gónoha kedlah', akor dobinlah'o but lóvo váše. Biknelah'o bobo, p'akor anlah'upre te han. Mer na čak upr'odá bízinnahi pumen so cidnahi. Čilla naďon but phirnahi te napsámba Bójate. Mer o bójakre sa ase iparošne manuša síne. Sin ase šusterja, hordóvi kernahi. Uz'odona džahamhi bár te hánen uzo kher. Bobo kapálinahamhi, bobo kedahamhi. Ando réza džahamhi te kapálinen. Avka džívahamhi. P'akor még úzar džanahi te cíden.

Pálal avka tinisaliija, na džánav soske

BA: Amen avka pháre džívahamhi. Na sar akának, hétkezno dí, kurke dí mas-mas hi. Akársavo baro válšágo hi, azér mas-mas hi. Akor pa čak lošanahamhi, t'upri karáčoňa síne mas. Kurke dí távahamhi graho, a te jutinlah', akor anahamhi epaš kilo mas. Kerahamh'úzar per-

Můj otec byl hudebník z povolání. Někdy hrál celé léto na Balatonu. Jeden rok byl tady, druhý rok tam. A někdy i v zimě, i v létě chodil hrát po různých městech – Szászvár, Pécs –, hrál v takových velkých restauracích: *Vasutasklub*, *Aranykacsa*, *Elefánt*.

A když nějaký hudebník zemřel, doprovodili ho až dolů na hřbitov. Můj otec to ještě zažil. Protože dříve zůstávali mrtví doma. Dokud je nepohřbili, bdělo se u nich. Kdo chtěl, šel tam. Ale když můj otec zemřel, už se to nedrželo.

BA: Můj otec byl také velký hudebník, hrál na basu. Často odcházel hrát do Pétikosteli a žil tam v podnájmu. Když zemřela maminka, chodíval po večerech hrát. Bydlel tam sám, domů se vracíval až v pondělí. Tehdy u nás bylo pondělí, jako kdyby to byl svátek. To jsme měli doma vždycky papriku, rajčata, banány, pomeranče, jablka. A každé pondělí přinesl táta jeden velký kufr plný masa. U nás byl každé pondělí perkelt s tvarohovými haluškami. Ale z vepřového, ne z kuřecího! Kupoval nám všechno možné. Když se blížil romský bál, tak jsme šli do města za dědečkem. Řekli jsme mu, že potřebujeme peníze, protože se blíží ples. Šaty nám vždy koupil můj otec. On zaplatil i za ušití, protože jsme kupovali jen látku.

Já se hrát nenaučila. Můj otec řekl, že by mě byl hrát naučil, ale jen kdybych se bývala narodila jako kluk. Takhle ne, ženskou on nebude učit hrát! Ve Veršendu ženy na hudební nástroje nehrají, nikdo. Děvčata se tu učila hrát jen jednu dobu, na tamburu³, ale žádná z nich to moc neumí a nepokračovaly v tom.

Můj otec nás hodně podporoval. Pak už se nám žilo dobře, když se můj otec stal hudebníkem z povolání. Pak nám hodně pomáhal. Ale tehdy, když jsem byla ještě malá, tak to jsme hodně strádali, i my. Přestože jsem byla jedináček. I tak chudák táta chodil hledat ve sněhu kukuřici (co zůstala po žních na polích). Nasbíral jí jeden pytel, dostal za něj hodně peněz. Prodal kukuřici a nám přinesl jídlo. Protože oni se nespolehali jen na to, co dostanou za muziku. Dříve často chodili i pracovat za denní mzdu do Bóji. Protože bójští byli všichni řemeslníci, buď ševci, nebo dělali sudy. Chodili jsme k nim domů, okopávat zahradu. Okopávali jsme jim kukuřici, sklízeli jsme jim ji. Chodili jsme také okopávat vinice. Takhle jsme žili. A k tomu jsme ještě chodili i hrát.

Pak to zaniklo, nevím proč

BA: Hodně těžce se nám žilo. Ne jak teď, to je maso a maso, ve všední den i v neděli. Ať je krize velká jak chce, přesto je maso a maso. Kdysi jsme se radovali, když jsme měli maso alespoň

³ Lidový strunný drnkací nástroj, patřící do skupiny louten, rozšířený v jižním Maďarsku, v Srbsku a Chorvatsku i jinde v jihovýchodní Evropě.

kelto andar o graho. Sako kurko odá síne: graho taj perkelto. Te nána perkelto, akor síne ba-
levas. Sét pékahamhi úzar. Vad' síne čúčóne londardi púrum, pa avka. Pálal má kezdingam
bálenca te foglalkozínen. Avlahi o faršango, akor andar o lon ár kedahamhi bari šunka. Upre
la činahamhi, tél la thovahamhi. Kerahamh'ándral sármi, zumi, rántotno mas. Andar o lon
kedahamh'ári, mer akor még nán avka, hod' hüttó, pa án tuke čhiveha. Tél londarahamhi.
Síne oďa kaštúni kopana, and' oďa čak šaj rakinehah'ánde, andi bádogošni na. Síne adana tik-
ne nári koňhi, odoj šudro síne, p'akor odoj ár čivahamh'o mas. Avlah'o šóv kurke, tél la tho-
vahamhi ole lonestar, p'ak'upro fišto. O fišteltno hasamhi. Akána te láche fištelínen, akor jék
kurko o šunki. O sirumne gója pa trin dí, štár. Upre akastínen, p'akor annahi odona bare tuš-
kóvi, ase sapáne. Avka thuvjanlahi. Ár čhornahi zalog i lánga, hod' te na thábol aññira o kašt,
čak hod' nek thuvjánel. Mer akor romisajol mindeneko, te táto dobínel. Pálal má t'amen či-
nahamhi hüttó, akor má buter mas iš síne. Azelét bare bálen činahamhi, t'ando línaj, taj
t'upro jévend. Akán trin štár berš káj tél terdínam, káj na ikras bálen.

KA: Me még kan čhaj lóvezetó somahi. Avka mus le grasten vódináhi. Bizoň! Cili masek
bobo iglizinahamhi, krumpéri iglizinahamhi. Me pa duj grasten vódináhi. Még si adaj ase
čhája ko džíven, ko adá kernahi, so me kerdom. Eléser nadon daráhi le grastestar. Kanak upre
vazdelahi pro šéro, avka ugrináh'ando levegó. T'asi búti keráhi.

BA: Akának pa kéden o čigi o Róma. Ando ápiliši dži májuši közepe. Džan, phíren, odá čigi
kéden, pa biknen len. Vaš o čigi lóvo dobínen. Pa lédžen len teléder and valasavo orságo,
Franciaorságo. Májkrémo kéren ándral taj avka han o čigi.

KA: But džéne ikrenah'ase tikne bogáren, ase gubóvi. Te man sin čilla and'odá paluno kher.
Odoj len ikráhi mrá daha eketháne. Veršendate čak o Róma kernahi odá, o gádže na. Le gá-
džen nána upre dí, mer ón upro phuvja taj ando réza dógozinnahi. De hát o Róma, kas nána
búti, fólég o romňa, aso kernahi. Múrucike pátrenca len kamplahi te haháven, adana tikne
bogárja. Kanak avka hahaváhi len, kamplahi te šuzáren iš odolen. Pátri čhikeráhi upre lende,
taj kanak upre másinnahi, šuzo papiroši čhiváhi télal. P'akor télal odá khul aso sín sar o máko.

na Vánoce. V neděli se vařily fazole, a když jsme na to měli, tak jsme k tomu přidali půl kila masa. Vařili jsme fazolový perkelt. Každou neděli bylo to samé: fazolový perkelt. A když nebyl perkelt, tak byla slanina. Rozpekli jsme ji k tomu. Nebo byla jen samotná osolená cibule, a to jsme jedli. Později jsme už začali chovat prasata. Blížil se masopust, tak jsme ze soli vytáhli velkou kýtu. Nakrájeli jsme ji, umyli. A z toho masa jsme pak vařili plněné zelné listy, polívku, řízky. Vyndali jsme tu kýtu ze soli, protože tehdy ještě nebylo nic takového jako mrazák, ve kterém by sis to mohla nechat. Nakládali jsme maso do soli. Měli jsme takové dřevěné koryto, jediné do toho se to mohlo nakládat, ne do plechového. Měli jsme takovou malou letní kuchyňku, kde se netopilo, tak tam jsme to maso skladovali. Když tam bylo tak šest týdnů, umyli jsme ho od soli, a dali jsme ho udit. Jedli jsme uzené maso. Aby se dobře vyudila, potřebuje šunka tak jeden týden. Klobása se udí tři dny, nebo čtyři. Zavěsí se, a přinesou se takové velké, mokré pařezy. Takovým způsobem se tu udilo. Polívali plamen trochou vody, aby to tak silně nehořelo, jen aby z toho šel ten kouř. Protože na teple by se pak jinak všechno zkažilo. Potom už jsme si i my koupili mrazák, to už jsme také měli masa mnohem víc. Kdysi jsme měli velká prasata, zabíjeli jsme i v létě, i v zimě. Teď jsou to už tak tři, čtyři roky, co jsme s tím přestali, že už prasata nechováme.

KA: Já jsem taky jako holka jezdila s koňmi. Musela jsem jezdit s koňma. Věru! Celý měsíc jsme hledali kukuřici a brambory [co zůstaly na polích]. A já jsem jezdila s dvěma koňma. Ještě tady žijí i další děvčata, co dělaly to samé, co já. Nejdřív jsem se koní hrozně bála. Stačilo, že zvedl hlavu, a já už jsem vyskakovala takhle vysoko do vzduchu! Dělala jsem i takovou práci.

BA: A teď zase Romové chodí sbírat šneky. Od dubna až do půlky května. Chodí sbírat šneky, pak je prodávají. Dostávají za ty šneky peníze. A gádžové je vozí někam do ciziny, do Francie. Dělají z nich paštiku, tam ty šneky takhle jedí.

KA: Hodně lidí tady chovalo takové ty malé housenky, takové ty kukly.⁴ Já jsem je také měla, v zadním pokoji. Tam jsme je s mámou chovaly. Ve Veršendu tohle dělali jen Romové, gádžové ne. Gádžové na to neměli čas, protože oni pracovali na polích a ve vinicích. Ale Romové, ti, co neměli práci, hlavně ženy, dělali i takovouhle práci. Museli jsme je krmit morušovými listy, ty malé housenky. Tím jsme je krmili a zároveň jsme je i čistili. Naházela jsem na ně listy, a jakmile na ně vylezly, podložila jsem je čistým papírem. Protože pod nimi bylo děsně na-

⁴ Šlo o chov bource morušového. V Maďarsku (Uhrách) rozvoj jeho chovu už v 19. století finančně podporoval mj. hrabě István Széchenyi (1791–1860).

Akor má ase duge síňa odona bogárja. Azúta, jaaaj, o mákošno húmer ni te díkhen na kámav! De čačika, odona ase síňa, sar odona bare mététikja. Akor anahamhi orgováňike ági, kan má báre síne. P'akor kerahamh' ase čokri andar o ági, odoj čhivahamhi. Upr'odá pa ánde phannahi, pálal má na kamplahi te hahán len. Bare ládencia ekethán avahamhi, d'ilavahamhi, jék ávreske šegítinahamhi. Mer na jekvarsa kezdinnahi te phanden. Tél len kedahamh'upral o ági, šužarahamhi len. Odoná šúže kilen rakinahamh'and'ase kaštune ládi, p'avka verdaha ledžnahi len ánde andi šejemďára te biknen. T'aso kernahi o veršendike. Még mri baba iš kerlahi odá. Adana kerahamhi duj trin berš. Pálal avka tinisalijsa, na džánav soske. Akor síňa buter ase múrucike kašta. M'akán má ni na nadon si múrucike kašta...

děláno – ty hovna, to vypadalo jak mák. Ty housenky pak už byly dost velké. Od té doby, jaaaj, halušky s mákem – nechci je ani vidět! Ale opravdu, ono to tak vypadalo, jak ty dlouhé tlusté těstoviny. Když už byly dost velké, přinesli jsme domů šeríkové větve. Udělali jsme z těch větví takovou kyticí, a hodili jsme ji mezi ně. A ony si na těch větvích vytvořily kukly, a potom jsme je už nemuseli krmit. Chodili jsme pak s těmi velkými bednami a přitom jsme si zpívali, pomáhali jsme jeden druhému. Protože ty housenky se nezačaly zakuklovat ve stejnou dobu. Ty kukly jsme pak sundávali z větví, očistili jsme je. A čisté jsme je naskládali do takové dřevěné bedny, a pak se na voze zavezly do fabriky na hedvábí, kde je vykupovali. I takovou práci dělali veršendští. Dokonce i moje babička to dělala. Dělali jsme to dva, tři roky. Ale pak to nějak zaniklo, nevím proč. Tehdy tady ještě bylo dost těch moruší. A teď už tady ani moc moruší není...